PIERWSZA ŁAWKA · ZESTAW DZIAŁOWY · JĘZYK POLSKI · KLASA 4 LO I TECHNIKUM · ZAKRES ROZSZERZONY

Dział 11. Literatura i władza

Literatura wobec władzy w PRL i po 1989 r.: cenzura, drugi obieg, język ezopowy; parafraza, parodia, trawestacja. Tadeusz Konwicki, Mała Apokalipsa (w całości); Janusz Głowacki, Antygona w Nowym Jorku (w całości); Sławomir Mrożek, Słoń (opowiadanie). Dziewięć kart: teoria z wzorcowymi odpowiedziami, ćwiczenia, zadania typu maturalnego, dwie kartkówki (A i B) i sprawdzian (A i B) – z kluczem i zasadami oceniania.

Karta	Temat	Zadania
1	**Literatura i władza – najważniejsze wiadomości** Teoria w pigułce, wzorcowe odpowiedzi, rozgrzewka	4 zad. 11 pkt
2	**Literatura i władza – ćwiczenia** Ćwiczę umiejętności z działu	6 zad. 22 pkt
3	**Literatura i władza – zadania typu maturalnego** Polecenia i punktacja jak na maturze 2027	5 zad. 14 pkt
4	**Kartkówka 1: Konwicki i Mrożek – grupa A** 15 minut · 8 pkt	4 zad. 8 pkt
5	**Kartkówka 1: Konwicki i Mrożek – grupa B** 15 minut · 8 pkt	4 zad. 8 pkt
6	**Kartkówka 2: Głowacki i przetworzenia wzorca – grupa A** 15 minut · 8 pkt	3 zad. 8 pkt
7	**Kartkówka 2: Głowacki i przetworzenia wzorca – grupa B** 15 minut · 8 pkt	3 zad. 8 pkt
8	**Sprawdzian: Literatura i władza – grupa A** 90 minut · 29 pkt	6 zad. 29 pkt
9	**Sprawdzian: Literatura i władza – grupa B** 90 minut · 29 pkt	6 zad. 29 pkt

JAK KORZYSTAĆ Z ZESTAWU

- Karta 1 przypomina najważniejsze wiadomości z działu i pokazuje wzorcowe odpowiedzi z wyjaśnieniem – od niej warto zacząć.
- Karta 2 to ćwiczenia na tekstach, a karta 3 – zadania w formule matury 2027 (polecenia i punktacja jak w arkuszach CKE).
- Karty 4–7 to dwie kartkówki (po 15 minut), każda w grupach A i B. Karty 8–9 to sprawdzian (45 minut) w grupach A i B – te same typy zadań i ta sama punktacja, inne treści.
- Klucz na końcu zestawu zawiera odpowiedzi i zasady oceniania zadań otwartych w stylu CKE (co daje 1 pkt, a co 2 pkt).
- Osobny plik „Powtórka" zbiera najważniejsze pojęcia, lektury i konteksty, typowe błędy i test „Sprawdź się".

Materiał oryginalny. Podstawa programowa LO i technikum w brzmieniu z 2024 r. (Dz.U. 2024 poz. 1019). Wymagania: ZR I.1.5–I.1.7, ZR I.1.10, ZR I.1.12, ZR I.2.3, ZR III.1.4, I.1.1, I.1.6, I.1.8, I.1.12–I.1.14, III.1.1, III.1.10, III.2.9. Pisownia według zasad od 1.01.2026. Do użytku własnego i pracy z własnymi uczniami.

PIERWSZA ŁAWKA

Literatura i władza – najważniejsze wiadomości

Teoria w pigułce, wzorcowe odpowiedzi, rozgrzewka

KARTA 1/9

Imię i nazwisko: ..... Data: ..... Wynik: ..... / 11 pkt

PRZYPOMNIJ SOBIE

- **Literatura wobec władzy w PRL**: cenzura (Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, 1946–1990) decydowała, co może się ukazać. Pisarze wybierali **emigrację** (Instytut Literacki i miesięcznik „Kultura" w Paryżu), **drugi obieg** (niezależne wydawnictwa od 1977 r., m.in. NOWa) albo **język ezopowy** – aluzję, parabolę, groteskę, kostium historyczny.

Pojęcie	Na czym polega	Stosunek do wzorca	Przykład
parafraza	swobodne przetworzenie tekstu przy zachowaniu jego sensu	szacunek, twórcze przepisanie	psalmy Kochanowskiego (*Psałterz Dawidów*) wobec Księgi Psalmów
parodia	naśladowanie cech wzorca (stylu, gatunku, motywu) w celu ośmieszenia lub krytyki	dystans, drwina	chochoł w *Szewcach* Witkacego wobec *Wesela*
trawestacja	przeniesienie treści i fabuły wzorca w inne, zwykle „niższe" realia i styl	przewartościowanie	*Antygona w Nowym Jorku* – tragedia Sofoklesa w parku bezdomnych

- Rozpoznając przetworzenie wzorca, zawsze odpowiedz na trzy pytania: **co zostaje** z wzorca (fabuła, motyw, imię, sytuacja), **co się zmienia** (miejsce, czas, język, bohater, ton) i **po co** – jaki nowy sens powstaje z tego zderzenia.
- **Tadeusz Konwicki** (1926–2015), *Mała Apokalipsa* (lektura w całości; 1979, Niezależna Oficyna Wydawnicza NOWa – drugi obieg): narrator, starzejący się pisarz, rano dostaje od dawnych przyjaciół z opozycji, Huberta i Rysia, propozycję, by wieczorem dokonał samospalenia przed Pałacem Kultury i Nauki, gdy władze będą obchodzić fikcyjną uroczystość „przyłączenia" Polski do ZSRR jako kolejnej republiki radzieckiej – hiperboliczny obraz sowietyzacji. Przez jeden dzień wędruje po rozpadającym się mieście, spotyka ludzi władzy i opozycji, przeżywa miłość do Nadii (rosyjskie imię Nadieżda znaczy „nadzieja"), towarzyszy mu młody wielbiciel Tadzio, związany z bezpieką. Zakończenie jest otwarte: bohater z kanistrem idzie ku miejscu całopalenia.
- Tytuł *Mała Apokalipsa* to **aluzja** do Apokalipsy św. Jana: koniec świata nie przychodzi z trąbami aniołów, lecz jako codzienny, „mały" rozpad – rzeczy, miasta, wartości, języka. Konwencja: realistyczne szczegóły PRL-u połączone z groteską, antyutopią i symboliką (Pałac Kultury – symbol dominacji radzieckiej; ogień – ofiara i protest).

- **Sławomir Mrożek** (1930–2013) – mistrz groteski; opowiadanie *Słoń* (tytułowe w tomie z 1957 r.): dyrektor prowincjonalnego ogrodu zoologicznego, karierowicz, zamiast przydzielonego słonia każe zrobić słonia z gumy; woźni wypełniają go gazem, a gdy nauczycielka tłumaczy dzieciom, jak ciężkim zwierzęciem jest słoń, ten odlatuje. Dzieci przestają wierzyć w słonie. Rzeczowa narracja przedstawia absurd tak, jakby był czymś normalnym – to źródło komizmu i satyry na świat pozoru i gorliwej oszczędności.
- **Janusz Głowacki** (1938–2017; od 1981 r. na emigracji, głównie w Nowym Jorku), *Antygona w Nowym Jorku* (lektura w całości; 1992, dramat w dwóch aktach): Tompkins Square Park, bezdomni – Sasza (rosyjski Żyd), Pchełka (Polak), Anita (Portorykanka) – i Policjant, który przemawia wprost do widowni. Ukochany Anity, John, zmarł w parku i został zabrany na Hart Island, gdzie miasto grzebie bezimiennych. Anita płaci mężczyznom, by wykradli ciało i pozwolili je pochować w parku. Przywożą zwłoki innego człowieka; Anita tego nie rozpoznaje. W finale Policjant informuje o oczyszczeniu parku i o kobiecie, która powiesiła się na bramie.

Element	Sofokles, *Antygona*	Głowacki, *Antygona w Nowym Jorku*
bohaterka	królewska córka, świadoma wyboru	bezdomna, chora psychicznie Portorykanka
sprawa	pochowanie brata wbrew zakazowi Kreona	godny pochówek ukochanego zamiast bezimiennego grobu
władza	Kreon – tyran, który ustanawia zakaz	bezosobowe miasto i jego procedury; Policjant
komentarz	chór	Policjant zwracający się do widzów
ton i język	tragedia, wysoki styl	tragikomedia, język potoczny, żargon, komizm
finał	Antygona wiesza się w grobowcu	Anita wiesza się na bramie parku

- **Trzy obrazy władzy**: u Konwickiego – totalitarna, wszechobecna, ale też zinternalizowana (strach, autocenzura, zmęczenie); u Mrożka – władza pozoru i gorliwości urzędnika, w której liczy się sprawozdanie, a nie rzeczywistość; u Głowackiego – demokratyczna władza **obojętności**, która nie prześladuje wykluczonych, tylko ich nie widzi.
- Kontekst historyczny do *Małej Apokalipsy*: samospalenie Ryszarda Siwca na Stadionie Dziesięciolecia (8 września 1968 r.) w proteście przeciw inwazji na Czechosłowację i Jana Palacha w Pradze (1969). Na maturze rozszerzonej kontekst ma pogłębiać argument, a nie być tylko ciekawostką.

PRZYKŁADY Z WYJAŚNIENIEM

Przykład 1. Rozstrzygnij, czy *Antygona w Nowym Jorku* jest parodią tragedii Sofoklesa, czy jej trawestacją. Uzasadnij odpowiedź.
Przede wszystkim trawestacją: Głowacki przenosi fabułę (walka kobiety o pochówek bliskiej osoby wbrew prawu) w realia nowojorskich bezdomnych i język potoczny. Nie ośmiesza jednak wzorca – przeciwnie, pokazuje, że tragizm Antygony powtarza się w świecie, który nikogo nie uważa za bohatera. Komizm dotyczy postaci i sytuacji, a nie sensu tragedii.
Za co CKE daje punkt: za trafne rozstrzygnięcie i wskazanie, **co przeniesiono** i **w jakim celu**.

Przykład 2. Wyjaśnij, na czym polega groteska w opowiadaniu *Słoń*.
Absurdalny pomysł (gumowy słoń wypełniony gazem) jest opisany rzeczowo, językiem sprawozdania, a wszyscy traktują go poważnie. Śmiech miesza się z goryczą: dzieci, które miały się czegoś nauczyć, przestają wierzyć w słonie – fałsz władzy niszczy zaufanie do rzeczywistości.
Jak myśleć: komizm + coś niepokojącego + funkcja (satyra na pozór).

Przykład 3. Wyjaśnij, jaką funkcję pełni w dramacie Głowackiego Policjant.
Przypomina chór z tragedii antycznej: komentuje wydarzenia i zwraca się do widzów. Zarazem reprezentuje władzę – uprzejmą, pełną zapewnień o równości, ale obojętną wobec ludzi z parku. Jego rzeczowy ton w finale (informacja o powieszonej kobiecie) pokazuje, że dla systemu tragedia jest tylko wpisem do raportu.

Przykład 4. Wyjaśnij, co oznacza tytuł *Mała Apokalipsa*.
To aluzja do Apokalipsy św. Jana, ale „mała”: zamiast kosmicznego końca świata – powolny rozpad miasta, rzeczy i wartości w PRL-u. Oksymoroniczne zestawienie (apokalipsa jest z natury ogromna) daje ironię i gorycz: koniec świata stał się codziennością, której nikt już nie zauważa.

ZADANIA

Zadanie 1. Przyporządkuj terminom ich definicje. Wpisz literę. ___ / 3 pkt

1. parafraza	a) swobodne przetworzenie tekstu z zachowaniem jego sensu
2. parodia	b) naśladowanie cech wzorca w celu ośmieszenia
3. trawestacja	c) przeniesienie fabuły wzorca w inne, „niższe” realia i styl

1 ____ 2 ____ 3 ____

Zadanie 2. Uzupełnij zdania o lekturach działu. ___ / 3 pkt

1. *Mała Apokalipsa* ukazała się w 1979 r. w drugim obiegu, w wydawnictwie _____.
2. Akcja *Antygony w Nowym Jorku* toczy się w nowojorskim parku _____.
3. W opowiadaniu Mrożka zamiast prawdziwego słonia pojawia się słoń z _____.

Literatura i władza – ćwiczenia

KARTA 2/9

Ćwiczę umiejętności z działu

Imię i nazwisko: ..... Data: ..... Wynik: ..... / 22 pkt

Zadanie 1. Przeczytaj tekst i wykonaj zadania.

___ / 6 pkt

Pisać obok cenzora

W Polsce Ludowej każdy tekst przeznaczony do druku – książka, artykuł, program teatralny, a nawet etykieta – musiał przejść przez urząd cenzury. Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk działał od 1946 do 1990 r. Cenzor mógł skreślić zdanie albo rozdział, zatrzymać całą książkę, a także zakazać wymieniania nazwiska autora, który naraził się władzy.

Pisarze znaleźli kilka dróg. Pierwszą była emigracja. W Paryżu działał Instytut Literacki Jerzego Giedroycia, który wydawał miesięcznik „Kultura" i książki zakazane w kraju; ich egzemplarze przemycano przez granicę.

Drugą drogą był drugi obieg. Od 1977 r. w kraju powstawały niezależne wydawnictwa, na przykład Niezależna Oficyna Wydawnicza NOWa. Książki drukowano na powielaczach, często w prywatnych mieszkaniach, i przekazywano z rąk do rąk. Autor, który ogłosił tekst poza cenzurą, ryzykował zakaz druku w oficjalnych wydawnictwach, a drukarze i kolporterzy – zatrzymanie.

Trzecia droga prowadziła przez sam tekst. Gdy czegoś nie można było powiedzieć wprost, pisarze sięgali po aluzję, parabolę, groteskę i historyczny kostium. Taki sposób pisania nazywano językiem ezopowym – od Ezopa, starożytnego bajkopisarza, który o ludziach mówił przez zwierzęta. Czytelnicy nauczyli się czytać między wierszami: opowieść o dawnym tyranie albo o absurdalnym urzędzie odnosili do własnej rzeczywistości.

Język ezopowy miał jednak swoją cenę. Skoro cenzor i czytelnik szukali ukrytych znaczeń, każde zdanie mogło zostać odczytane politycznie – także takie, w którym autor nie zamierzał ukryć żadnej aluzji. Wielu piszących przyznawało, że cenzor zamieszkał w nich samych: zanim napisali zdanie, sprawdzali, czy przejdzie. To zjawisko nazwano autocenzurą.

Po 1989 r. cenzurę zlikwidowano, a literatura przestała pełnić rolę zastępczej polityki. Groteska i aluzja nie zniknęły, ale zaczęły służyć innym celom – na przykład mówieniu o ludziach, których nie dostrzega nawet władza demokratyczna.

Tekst przygotowany do zestawu.

1.1. Wymień **trzy** drogi, którymi według autora pisarze PRL-u omijali cenzurę.

___ / 2 pkt

1.2. Wyjaśnij, skąd pochodzi nazwa *język ezopowy* i na czym polega ten sposób pisania.

___ / 2 pkt

Podgląd • Pierwsza Ławka

1.3. Na podstawie akapitu 5. wyjaśnij, czym jest autocenzura i dlaczego autor nazywa ją „ceną” języka ezopowego. ___ / 2 pkt

Zadanie 2. Przeczytaj streszczenie sceny z lektury i wykonaj zadania. ___ / 3 pkt

Poranna wizyta

Rano narrator, starzejący się, zmęczony pisarz, budzi się w swoim warszawskim mieszkaniu. Z okna widzi Pałac Kultury i Nauki. Odwiedzają go dwaj dawni przyjaciele z opozycji, Hubert i Rysio. Po krótkiej rozmowie przedstawiają sprawę: tego dnia do Warszawy przyjeżdża sekretarz generalny KPZR na fikcyjną uroczystość „przyłączenia” Polski do ZSRR, a opozycja chce, żeby ktoś znany dokonał samospalenia przed Pałacem Kultury – na znak protestu, który zobaczy świat.

Wybrali właśnie jego, bo jest znanym pisarzem, którego nazwisko nada protestowi rozgłos. Narrator nie odmawia od razu. Wychodzi z domu i przez cały dzień wędruje przez miasto, w którym wszystko się psuje i rozpada, zastanawiając się, czy jego śmierć cokolwiek zmieni i czy przyjaciele nie traktują go jak narzędzia.

Streszczenie sceny przygotowane na potrzeby zestawu – Tadeusz Konwicki, *Mała Apokalipsa*.

2.1. Wyjaśnij, dlaczego propozycja Huberta i Rysia stawia narratora w sytuacji tragicznej. ___ / 2 pkt

2.2. Wyjaśnij, co w tej scenie budzi wątpliwość co do intencji przyjaciół z opozycji. ___ / 1 pkt

Zadanie 3. Przeczytaj streszczenie sceny z lektury i wykonaj zadania. ___ / 4 pkt

Słoń

Dyrektor prowincjonalnego ogrodu zoologicznego to karierowicz, który dba przede wszystkim o dobre wrażenie u przełożonych. Kiedy ogród otrzymuje wreszcie przydział na słonia, dyrektor proponuje oszczędność: zamiast kupować i żywić prawdziwe zwierzę, można zrobić słonia z gumy, napełnić go powietrzem i postawić na wybiegu – z daleka nikt nie zauważy różnicy.

W nocy dwaj woźni próbują nadmuchać gumową powłokę, ale praca idzie im opornie, więc wpuszczają do środka gaz. Rano do ogrodu przychodzi wycieczka szkolna. Nauczycielka objaśnia dzieciom, że słoń jest zwierzęciem ogromnym i niezwykle ciężkim. W tej chwili podmuch wiatru unosi słonia w powietrze i zwierzę odlatuje. Dzieci, które to widziały, zaczynają zaniedbywać naukę i przestają wierzyć w słonie.

Streszczenie sceny przygotowane na potrzeby zestawu – Sławomir Mrożek, *Słoń*.

Podgląd • Pierwsza Ławka

3.1. Wskaż dwa elementy, dzięki którym opowiadanie jest satyrą na rzeczywistość PRL-u. Wyjaśnij każdy z nich. ___ / 2 pkt

3.2. Wyjaśnij puentę: dzieci „przestają wierzyć w słonie". ___ / 2 pkt

Zadanie 4. Przyporządkuj elementy do utworu, w którym występują. Wpisz je do właściwej kolumny. ___ / 6 pkt

zakaz pochówku ogłoszony przez króla Kreona komentarz chóru
Policjant zwracający się do widowni pomyłka co do ciała zmarłego
kobieta, która walczy o godny pochówek bliskiej osoby
śmierć bohaterki przez powieszenie

tylko u Sofoklesa	tylko u Głowackiego	w obu utworach

Zadanie 5. Wyjaśnij, co zyskuje tragedia Antygony, gdy Głowacki przenosi ją do nowojorskiego parku. Podaj dwa nowe sensy. ___ / 2 pkt

Zadanie 6. Wyjaśnij, dlaczego w tytule *Mała Apokalipsa* przymiotnik jest tak ważny. ___ / 1 pkt

Podgląd • Pierwsza Ławka

Kartkówka 1: Konwicki i Mrożek – grupa A

KARTA 4/9

15 minut · 8 pkt

Imię i nazwisko: ..... Data: ..... Wynik: ..... / 8 pkt

Zadanie 1. Dokończ zdanie. Wybierz właściwą odpowiedź spośród podanych.
Hubert i Rysio proponują narratorowi *Małej Apokalipsy*, by ___ / 1 pkt

A. napisał odezwę do robotników.

B. wstąpił do partii, by ją rozsadzić od środka.

C. wyjechał na emigrację do Paryża.

D. dokonał samospalenia przed Pałacem Kultury.

Zadanie 2. Oceń prawdziwość zdań. Wpisz P (prawda) albo F (fałsz). ___ / 3 pkt

1. *Mała Apokalipsa* ukazała się w oficjalnym obiegu po zgodzie cenzury.	**P**	**F**
2. Akcja *Małej Apokalipsy* trwa jeden dzień.	**P**	**F**
3. Imię Nadia (Nadieżda) znaczy po rosyjsku „nadzieja”.	**P**	**F**

Zadanie 3. Wyjaśnij, dlaczego narrator *Małej Apokalipsy* waha się, czy przyjąć propozycję przyjaciół. ___ / 2 pkt

Zadanie 4. Wyjaśnij, jaką rolę w powieści Konwickiego odgrywa Pałac Kultury. ___ / 2 pkt

PIERWSZA ŁAWKA

Sprawdzian: Literatura i władza – grupa A

90 minut · 29 pkt

KARTA 8/9

Imię i nazwisko: ..... Data: ..... Wynik: ..... / 29 pkt

Zadanie 1. Przeczytaj streszczenie sceny z lektury i wykonaj zadania. ___ / 4 pkt

Finał

Na koniec znów pojawia się Policjant. Relacjonuje widowni akcję oczyszczania parku z bezdomnych: park zamknięto, ludzi usunięto. Wspomina przy okazji o pogłoskach, że w parku ktoś kogoś pochował – uznaje je za wymysł chorej Portorykanki, która powiesiła się na bramie parku.

Mówi o tym tym samym uprzejmym, rzeczowym tonem co w prologu, dodaje, że niektórym ludziom po prostu nie da się pomóc, i przytacza statystyki bezdomności w mieście. Żegna się z widzami.

Streszczenie sceny przygotowane na potrzeby zestawu – Janusz Głowacki, *Antygona w Nowym Jorku*.

1.1. Na podstawie streszczenia finału *Antygony w Nowym Jorku*. Oceń prawdziwość podanych stwierdzeń. Wybierz P, jeśli stwierdzenie jest prawdziwe, albo F – jeśli jest fałszywe. ___ / 1 pkt

1. Policjant relacjonuje akcję oczyszczania parku z bezdomnych.	**P**	**F**
2. Policjant przeprasza widzów za śmierć Anity.	**P**	**F**
3. Policjant uważa pogłoski o grobie w parku za wymysł.	**P**	**F**

1.2. Wyjaśnij, na czym polega ironia tragiczna finału dramatu. ___ / 2 pkt

1.3. Dokończ zdanie. Wybierz właściwą odpowiedź spośród podanych.
Rzeczowy, uprzejmy ton Policjanta w finale ___ / 1 pkt

A. jest parodią monologu Kreona.

B. świadczy o jego głębokim współczuciu dla Anity.

C. zapowiada, że park zostanie oddany bezdomnym.

D. kontrastuje z tragedią i pokazuje obojętność systemu.

Zadanie 2. Wyjaśnij, na czym polega „małość" apokalipsy w powieści Konwickiego. Odwołaj się do dwóch elementów świata przedstawionego. ___ / 3 pkt

CO JESZCZE JEST W ŚRODKU

Literatura i władza – kartkówki, sprawdzian, powtórka – język polski, kl. 4 LO (zakres rozszerzony)

Podgląd pokazał 10 z 33 stron. Pełna wersja: 33 stron A4, PDF do druku i DOCX do edycji.

- Karta 1: Literatura i władza – najważniejsze wiadomości – 4 zadania, 11 pkt
- Karta 2: Literatura i władza – ćwiczenia – 6 zadań, 22 pkt
- Karta 3: Literatura i władza – zadania typu maturalnego – 5 zadań, 14 pkt
- Karta 4: Kartkówka 1: Konwicki i Mrożek – grupa A – 4 zadania, 8 pkt
- Karta 5: Kartkówka 1: Konwicki i Mrożek – grupa B – 4 zadania, 8 pkt
- Karta 6: Kartkówka 2: Głowacki i przetworzenia wzorca – grupa A – 3 zadania, 8 pkt
- Karta 7: Kartkówka 2: Głowacki i przetworzenia wzorca – grupa B – 3 zadania, 8 pkt
- Karta 8: Sprawdzian: Literatura i władza – grupa A – 6 zadań, 29 pkt
- Karta 9: Sprawdzian: Literatura i władza – grupa B – 6 zadań, 29 pkt Karta 1 przypomina najważniejsze wiadomości i pokazuje wzorcowe odpowiedzi z komentarzem.

Kup pełną wersję – plik od razu na e-mail

pierwszalawka.pl/material/polski-liceum-klasa-4-zr-dzial-11-literatura-i-wladza